

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Ирина Петкова Казанджиева-Йорданова, катедра „Финанси“, Финансово-счетоводен факултет, УНСС

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

в Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.8. Икономика

докторска програма „*Финанси и застраховане*“

Автор: Николай Лазаров Лазаров

Тема: Иновации в банкирането на дребно и приложението им в България

Научен ръководител: проф. д-р Даниела Николова Бобева-Филипова, ВУЗФ

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № 89 от 05.04.2022 на Ректора на Висше училище по застраховане и финанси доц. д-р Григорий Вазов съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Иновации в банкирането на дребно и приложението им в България“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, Професионално направление 3.8. Икономика, докторска програма „Финанси и застраховане“. Автор на дисертационния труд е Николай Лазаров Лазаров – докторант в самостоятелна форма на обучение към катедра „Финанси“ с научен ръководител проф. д-р Даниела Бобева от катедра „Финанси“ на ВУЗФ.

Предадените от докторанта материали включват документи по представен опис: (автобиография, копие на дипломи за придобита образователно-квалификационна степен „магистър“ – от Бургаския университет и по Бизнес администрация към Cotrugli Business School, Хърватия, дисертационен труд, три броя публикация по темата на дисертационния труд, автореферат на български и на английски език, справка за изпълнение на националните минимални изисквания за придобиване на образователна и научна степен „доктор“.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Докторантът се обучава в самостоятелна форма на обучение за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.8. Икономика, в докторс-

ка програми „Финанси и застраховане“ към ВУЗФ. Докторантът работи под научното ръководство на проф. д-р Даниела Бобева.

Докторантът има дългогодишен опит в областта на банковото дело. Той е започнал професионалната си кариера в Райфайзенбанк, където има над 10 годишен професионален опит и достига позицията Head of Retail Sales Department. Докторантът продължава професионалното си развитие в Пощенската банка, където над 5 години заема позицията Head of Sales Division. Сериозният професионален опит и кариерното посвещаване на докторанта в областта на банкирането на дребно обяснява адекватните му и задълбочени познания в областта на банкирането на дребно и създаването на един на качествен дисертационен труд, на какъвто, смея да твърдя, сме свидетели.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

В дисертационния труд е разгледана безспорно актуална проблематика, а именно за значението на иновациите в банкирането на дребно. Иновациите са важна част от банкирането на дребно и неотменим негов компонент. Обществената несигурност, на която сме свидетели през последните няколко години, определят силата и динамиката на този процес и затвърждават значението на иновациите не само в банковото дело. Иновациите водят до промени в клиентските продукти и до промени в клиентското поведение, които с анализа на пазарната среда следва да бъдат адекватно оценявани. В тази връзка в дисертационния труд са анализирани промените в дистрибуционните канали при потребителското и жилищното кредитиране, както и ефектът от иновациите и дигиталните решения в кредитирането. Направен е иконометричен анализ за влиянието на иновациите върху показателите „Нетен приход от такси и комисиони“, „Административни разходи“ и „Разходи за персонала“, като в този иконометричен анализ е направена и оценка на други значими фактори, които оказват влияние върху посочените по-горе показатели.

В контекста на гореизложеното, смятам, че актуалността на разглежданата проблематика произтича и от конкретиката на изследването – акцентът е поставен върху потребителското и жилищното кредитиране в България, като бих искала да отбележа, че липсва подобно задълбочено изследване за българския пазар, дори бих казала, че подобни изследвания за българския пазар са рядкост, тъй като темата постепенно набира популярност. В тази връзка бих искала да отбележа, имайки предвид дългосрочния ангажимент по създаването на дисертационен труд, че научният ръководител и докторант са успели да „уловят“ една много интересна и актуална за банките тема, която успешно е развита в дисертационния труд.

4. Познаване на проблема

Докторантът определено познава проблематиката, по която работи в дисертационния труд и изследванията, имащи връзка с темата на дисертационния труд. Цитирани са множество изследвания относно дефинирането на иновациите, за взаимовръзката между иновациите и печалбите и рентабилността на компаниите, банковата ефективност, факторите, които оказват влияние върху търсенето и предлагането на кредити на българския банков пазар. Бих искала да отбележа, че докторантът е направил много задълбочено проучване на изследванията в областта на проблематиката, по която работи, като поставя акцент в няколко основни направления – финансови иновации, отражение на иновациите върху рентабилността, фактори, определящи търсенето и предлагането на кредити. Проучена е както чуждестранната литература по темата, така и изследванията от българската практика, съответно цитирани са източници както на английски език /разбира се, основната част от източниците са такива/, така и източници на български език – около 400 на брой.

5. Методика на изследването

В изследването са използвани количествен и качествен анализ, като съм съгласна с твърдението на докторанта, че преобладава качествения анализ. Използван е корелационен анализ за изследване на зависимостта между потребителското и жилищното кредитиране върху БВП на страните от еврозоната и България, както и за тестване на връзката на група от променливи с показателите „Нетен приход от такси и комисиони“, „Административни разходи“ и „Разходи за персонала“, като на база на извършвания корелационен анализ са определени факторите, които имат най-съществено влияние върху посочените три променливи. Извършеният корелационен анализ е адекватен, като са направени съответните статистически проверки – за наличие на серийна корелация, стационарност. Смятам, че избраната методика на изследване позволява постигане на поставените цели в дисертационния труд и получаването на адекватен отговор на поставените в него задачи.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд е с общ обем на текста от 249 стр., като в него се съдържат и две приложения – в първото са описани иновациите, обявени от най-големите седем търговски банки в страната, а във второто е представена методологията на отделните банки за определяне на референтни лихвени проценти. В изложението на труда са представени 62 фигури и 9 таблици. Изложението е структурирано в увод, три глави и заключение. В библиографията са посочени над 400 източници - статии, книги, интернет източници, нормативни документи. Източниците са използвани добросъвестно от докторанта.

Целите, които докторантът поставя в труда, са да се изследват възможните рискове, свързани с въвеждането на иновативни технологични решения от банките, да се проучи влиянието на иновациите върху административните разходи на банките, разходите за работни заплати и приходите от такси и комисионни, да се установят факторите, които влияят върху потребителското и жилищното кредитиране и да се оцени въвеждането на иновации върху потребителското и жилищното кредитиране. Смятам, че поставените от докторанта цели са изпълнени успешно.

Изследователската теза на дисертационния труд е, че иновациите и технологичното развитие се превръщат в значим фактор за съществена промяна на конвенционалното търговско банкиране. Във връзка с посочената теза са формулирани и се проверяват две хипотези:

Хипотеза 1 – иновациите в банкирането и новите технологични решения променят съществено бизнес модела в традиционното банкиране на дребно.

Хипотеза 2 – технологичните иновации съществено повлияват върху рентабилността и ефективността на банките. Необходимостта от значителни по размер инвестиции за реализирането на дигитална трансформация на банките води до промяна на стратегиите на банките в банкирането на дребно.

С оглед доказването на тезата дисертационният труд е структуриран в три глави. Първата глава е теоретична, като представените в нея изследвания и разсъждения на докторанта водят до следните важни изводи, с които изразявам своето съгласие, а именно – дигиталните платформи предоставят достъп на клиента по всяко време до продукти, услуги и консултации; новите технологии ще имат съществена роля по отношение на предлаганите от банките продукти и услуги в бъдеще, но същевременно ще оказват ефект върху регулирането на банките и съответно това да доведе до сериозна трансформация на финансовата система и приложимите за нея регулации; сигурността на информацията и банкирането е и ще става един от най-съществените приоритети пред банките. Бих искала да отбележа, че въпреки подчертано по-теоретичния характер на първата глава докторантът не изпада в детайлни описания, а успява адекватно да синтезира информацията и очертае по-важните аспекти от нея /за целта са използвани множество таблици и графики/.

Втората и третата глава имат по-изразен практически характер. Във втората глава е направен детайлен анализ на потребителското и жилищното кредитиране в България, като е поставен акцент върху факторите, които влияят върху потребителското и жилищното кредитиране в страната. На базата на сравнения на пазара на потребителски и жилищни кредити в еврозо-

ната докторантът стига до извода, че потребителското и жилищното кредитиране в България има сериозен потенциал за развитие. Направено е изследване на предлаганите потребителски и жилищни кредити от осем банки в страната, като се анализира кои от предлаганите продукти биха могли да се считат за иновация на пазара. Проследено е развитието на каналите за дистрибуция на потребителски и жилищни кредити от 8-те банки, като се прави изводът, че в краткосрочен и в средносрочен план дигиталните канали за продажба няма да изместят физическите такива в страната. Във втората глава е извършен корелационен анализ на зависимостта между потребителското и жилищното кредитиране върху БВП на страните от еврозоната и България, като резултатите, които се получават за България са по-ниска от средната степен на корелация от тази за еврозоната при потребителските кредити и по-висока от средната степен на корелация от тази за еврозоната при жилищните кредити, като обаче не може да се говори за съществени отклонения. В тази глава прави впечатление детайлното изследване на базата на информация от Интернет страници на банки на предлаганите от банките потребителски и жилищни кредити като видове продукти, параметри и специфични характеристики. Съществените изводи, които са направени във втората глава, в посока на доказването на заложената в дисертацията теза са, че конкуренцията между банките и другите пазарни участници гарантира високо ниво на иновациите, качество на продуктите и обслужването, както и че иновациите и дигиталните решение стимулират кредитирането, навлизането на нови технологии е причината банките да инвестират повече в нови технологични решения. По отношение на включените в анализа банки са направени изводите, че инвестициите и иновациите в канали за дистрибуция водят до нарастване на дела на тези банки в потребителското и в жилищното кредитиране на българския пазар, големите банки доминират в дистрибуционния микс и при иновациите, и че инвестиране от страна на банките в дигитални решение ще бъде нещо, което ще наблюдаваме в още по-голяма степен в бъдеще.

В третата глава е представен иконометричен модел за оценка на ефекта на иновациите върху показателите на банките „Нетен приход от такси и комисионни“, „Административни разходи“ и „Разходи за персонала“. Обяснена е детайлно методиката на иконометричното изследване, което се прилага, като е поставен акцент върху променливите и факторите, които определят взаимовръзките между избраните променливи и оценяването на изследваните регресии, като се обясняват съответните статистически аспекти, които биха довели до изкривяване на резултатите и допускането на грешки при тяхното тълкуване. Изследваните са връзките и степента на влияние на факторите Терминални устройства ПОС в България, Обем нов бизнес потребителски кредит, Обем по салда по овърнайт-депозити, депозити, договорени за ползване след предизвестие, депозити с договорен матуритет и репо-сделки на сектор

домакинства, Обявени иновации, Иновации с цел оптимизиране на разходите, Иновации с цел увеличение на приходите и оптимизиране на разходите върху Нетния доход от такси и комисиони; на Картите с кредитна функция, Плащанията с карти, Средната брутна месечна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение и Обеми по нов бизнес по кредити, различни от овърдрафт, за сектор нефинансови предприятия по първоначален матуритет върху Административните разходи; на броя на Карти с дебитна и кредитна функция, Средната брутна месечна заплата, Обемите по нов бизнес жилищни кредити, Обемите по салда по овърнайт-депозити, депозити, договорени за ползване след предизвестие, депозити с договорен матуритет и репо-сделки на сектор домакинства и обема обявени иновации върху Разходите за персонал. В третата глава са изследвани факторите, които влияят върху жилищното и потребителското кредитиране в България и степента на тяхното влияние. По отношение на потребителското кредитиране тези фактори са БВП, инфлация, заетост, индекс на цените на жилищата, лихвените проценти по депозитите на домакинства, лихвените проценти по потребителските кредити и лихвените проценти по жилищните кредити. За жилищните кредити тези фактори са инфлацията, заетостта, индекса на цените на жилищата, вземанията по кредити на дружествата, специализирани в кредитиране с потребителски кредити, обемите по нов бизнес по кредити, различни от овърдрафт, за сектор нефинансови предприятия, ефективният годишен процент потребителски кредити по нов бизнес и обемите по нов бизнес по потребителските кредити. Обяснени са резултатите, които са получени и причините да се получат съответните резултати.

С оглед подкрепа на тезата на дисертационния труд в третата глава на база на иконометричния анализ се доказва, че иновациите оказват позитивно влияние върху приходите от такси и комисиони и влияят в обратна посока на разходите за персонал.

В извършеното в дисертационния труд изследване се доказва, че иновациите в банкирането и новите технологични решения имат потенциала да променят съществено бизнес модела в традиционното банкиране на дребно и че технологичните иновации оказват съществено влияние върху банковата рентабилност и ефективност.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Като приноси моменти на дисертационния труд бих очертала най-вече детайлното изследване и разглеждане на различните финансови технологии и приложението им в банкирането на дребно, както и на прилагания от банките в България референтен лихвен процент, допълването на съществуващите модели за оценка на факторите влияещи върху жилищните и потребителските кредити, прилагането на адекватен модел за оценка на

факторите влияещи върху приходите на банките от такси и комисиони, административните разходи и разходите за персонал.

Смятам, че изследването би послужило като една добра база за банките да насочат усилията си към въвеждането на иновативни канали за дистрибуция на потребителски и жилищни кредити, за разработването на иновативни продукти, свързани с ритейл кредитирането, където очевидно банките имат сериозен потенциал за развитие. Изследването ясно показва, че, за да бъдат рентабилни и ефективни, банките в България трябва да поставят сериозен акцент върху дигитализацията и да се фокусират върху клиентските нужди. Тъй като в дисертационния труд на база на изследвания на Интернет страници на банките са проучените внедрените от банките иновации по отношение на самите продукти и тяхната дистрибуция, това също би било добра отправна точка за сравнение на индивидуално ниво и съответно на тази база да бъдат зададени усилията, които следва да бъдат направени за достигане на средните нива и възможностите за надграждане.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Представени са три публикации, колкото е и изискването за изпълнение на националните минимални изисквания за придобиване на образователна и научна степен, като и трите публикации категорично имат отношение към темата на дисертационния труд. Две от публикациите са направени в периодични научни издания - сп. „Икономическа мисъл“ към ИИИ на БАН и сп. „Пари и култура“ на ВУЗФ. В първата публикация е извършена оценка на факторите, влияещи върху жилищното и потребителското кредитиране в България, а втората е посветена на оценяване на факторите и ефективността на иновационната дейност и дигитализация на банките в България. Третата публикация е в сборник с доклади, представени на Националната студентска и докторантска конференция на тема „Икономически предизвикателства пред България (2021-2023) – устойчивост и рискове“, като темата на публикацията е перспективите и тенденциите при жилищното кредитиране в България.

9. Преценка за изпълнение на минималните национални изисквания

От справката за изпълнение от докторанта на минималните национални изисквания за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в професионалното направление 3.8. Икономика и представените от докторанта материали смятам, че са изпълнени националните изисквания за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в професионалното направление 3.8. Икономика.

10. Лично участие на докторанта

Считам, че заявените от докторанта научни и практико-приложни приноси са коректни. В дисертационния труд не откривам наличие на плагиатство.

От моя гледна точка като най-съществени приноси считам анализът на референтните лихвени проценти по потребителските и жилищните кредити в страната, анализът на иновациите в потребителското и жилищното кредитиране на българския пазар, иконометричния модел за оценка на иновациите върху показателите „Нетения приход от такси и комисионни“, „Административни разходи“, „Разходи за персонала, както и статистическата оценка на факторите, оказващи влияние върху потребителското и жилищното кредитиране в България.

11. Автореферат

Представеният автореферат отразява вярно и коректно съдържанието на дисертационния труд. Изведените научни и практико-приложни приноси според мен действително отговарят на научните постижения в дисертационния труд на докторанта.

12. Критични забележки и препоръки

Дисертационният труд представлява завършено изследване, което има своите достойнства от гледна точка на оригиналност, приноси и теоретична насоченост. Отличава се с прецизност, детайлност, старание и много добре познаване на проблематиката от докторанта.

Като критични бележки бих посочила наличието на правописни грешки, непълни изречения, както и това, че някои фигури, които са използвани от чужди източници, макар и това да е коректно цитирано, са на английски език /фиг. 14, 15, 18, на фиг. 18 дори е посочено, че източник е авторът, фиг. 20, 21/. Бих препоръчала изводите, отнасящи за всяка глава, да бъде към нея, а не в заключението. Тези бележки са от техническо естество и не смятам, че нарушават качествата на дисертационния труд.

13. Лични впечатления

Не познавам докторанта и нямам лични впечатления от него. От представените от него изследвания, обаче, смятам, че той има своето място сред учените-икономисти в България.

14. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Бих препоръчала дисертационния труд да се публикува и да му се даде повече популярност с оглед актуалната практическа ориентация на изследването. Като обект за по-нататъшни изследвания бих препоръчала да се изследват промените в клиентското поведение с акцент върху ритейл клиентите вследствие дигиталните промени при банковите продукти и услуги. Разбира се, това е само препоръка при интерес от страна на докторанта.

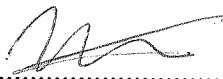
ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговаря на изисквания(та) на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Правилника за прилагане на ЗРАСРБ. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Правилника за приемане и обучение на докторанти във Висшето училище по застраховане и финанси.

Дисертационният труд показва, че докторантът Николай Лазаров Лазаров **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по Професионално направление 3. 8. Икономика, като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научни изследвания.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензирания по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен 'доктор'** на Николай Лазаров Лазаров в Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки; Професионално направление 3. 8. Икономика; докторска програма Финанси и застраховане.

23.05.2022 г.

Рецензент:

.....
(доц. д-р Ирина Казанджиева)